

L'ingrés d'Andorra a la modernitat de la mà de la companyia Fhasa

Amparo Soriano i Barberan

L'últim terç del segle XIX va marcar l'inici de l'era de l'electricitat, energia que s'aplicaria al transport, l'enllumenat i la indústria. A partir de la segona dècada del segle passat va conèixer un fort impuls, i a Catalunya els embassaments van inundar milers d'hectàrees de les valls del Noguera Pallaresa, l'Ebre i el Segre.

La difusió de l'electricitat va flexibilitzar les opcions de localització i diversificació productiva, però, pel que fa al consum domèstic, encara resultava massa cara.

L'energia hidràulica era neta i l'explotació barata, però s'havia vist frenada per la dificultat de transportar-la a grans distàncies i per les elevades despeses que requeria la regulació del cabal dels rius pirinencs. El corrent altern va permetre solucionar aquests problemes.

El 1911 es van posar en marxa a Catalunya dues societats: la Barcelona Traction Light and Power (també anomenada La Canadenca, ja que la va liderar l'enginyer nord-americà Fred Stark Pearson) i Energía Eléctrica de Cataluña (amb capital francès i suís). El grup Barcelona Traction gaudia de concessions als rius Segre i Noguera Pallaresa, en el curs del qual va construir embassaments escalonats. Cap al 1923 La Canadenca gaudia gairebé d'un monopoli en la producció i distribució d'electricitat. A part d'ella només quedaven dues companyies molt més petites: Catalana de Gas y Electricidad i Cooperativa de Fluído Eléctrico, societat fundada el 1921 que tenia diverses concessions hidràuliques al Cardener i al Segre. El 1927 Catalana de Gas arrendà el seu patrimoni elèctric a Cooperativa.

La producció d'aquestes societats va passar de 104 milions de kWh l'any 1901 a 606 milions el 1920. Les infraestructures necessàries van donar feina a moltes persones, van impulsar les indústries productores del material necessari (ciment, aparells elèctrics, ferros...), solucionaren la penúria i la carestia de carbó durant la

Primera Guerra Mundial i integraren regions en un sistema de relacions més ampli, tot i que de vegades comportaven desequilibris territorials i pèrdua de terres de conreu.

Durant aquells anys Andorra només gaudia d'unes hores d'electricitat al dia. Els inicis de l'aprofitament hidràulic del Principat no van ser gens senzills, no només per la complexitat que comportaven les obres d'infraestructura, sinó també per la despesa que suposaven. A més a més s'hi afegia la peculiaritat que al Principat les concessions havien de ser ratificades per dues bandes. Als països veïns les concessions les aprovaven els governs respectius i no hi havia cap més problema que els derivats de l'aspecte administratiu i contractual de la concessió. A Andorra l'atorgament d'una concessió era quelcom més complicat, ja que havia de ser aprovada pels coprínceps i pel Consell General. Aparentment no hi havia d'haver cap problema, però els parers dels andorrans i els seus coprínceps no acostumaven a coincidir, i això és el que explica, junt amb les qüestions econòmiques dels concessionaris, que la major part de les concessions acabessin fracassant. A tall d'exemple la presentada per Caminals, frustrada per la negativa del Copríncep francès, que s'hi oposava perquè no volia que Caminals aportés els seus drets al grup Pearson de Catalunya. Tanmateix, per salvar l'oportunitat Caminals es posà d'acord amb la societat francesa Le Nickel —el director de la qual, Pradiers, havia sol·licitat diferents concessions—, però es trobà de nou amb entrebancs, aquesta vegada per part del Copríncep episcopal. Finalment, però, quedà en ferm l'atorgament al grup Caminals, que havia modificat, a petició del bisbe Benlloch, el projecte de concessió. El Consell General protestà per les intromissions dels coprínceps, que van introduir modificacions sense tenir-hi cap dret, ja que segons l'intitulat Conveni celebrat entre el Coprínceps d'Andorra, de 1881, era prerrogativa del Consell General l'atorgament de les concessions i la determinació de les condicions econòmiques.

El 21 de febrer de 1918 el bisbe fou preconitzat arquebisbe de Burgos i el 6 de juny de 1919 prenia possessió de l'arquebisbat. Justí Guitart va substituir Benlloch i va prendre possessió del bisbat d'Urgell el juliol de 1920.

Les sol·licituds de concessions van continuar. El marquès de Pateras Pescara havia reclamat la concessió a Le Nickel, l'explotació de les mines, la de segells, el dret de tempteig per a l'explotació dels boscos comunals... per a un període de 99 anys. El canonge del bisbat de Solsona Josep Viladot havia comprat la secció elèctrica de Tabacalera Andorrana —posteriorment absorbida per Fhasa (Forces Hidroelèctriques d'Andorra, SA, societat que crearia la concessionària de Mateu)— i havia demanat permís al Consell General per instal·lar una radioemissora per emetre a tot Europa, la concessió dels telèfons, etc.

Uns anys més tard van tornar a presentar-se diferents sol·licituds de concessió per part d'un grup de catalans, francesos i algun andorrà.

Un d'ells, Damià Mateu, hi estava molt interessat. Era un industrial barceloní propietari de l'empresa automobilística La Hispano-Suiza, president del consell d'administració del *Diario de Barcelona*, membre fundador i vicepresident del Banco Urquijo Catalán i de la Maquinista Terrestre y Marítima, i tenia representació en grans grups productors d'electricitat, com ara La Canadencia o la Chade (Compañía Hispano-Americana de Electricidad). Estava casat amb Mercedes Pla i Deniel, germana de qui seria arquebisbe de Toledo i primat d'Espanya en època de Franco, Enric Pla Deniel, circumstància que aparentment va propiciar l'accés de Justí Guitart a la seu urgellenca.

Mateu no desaprofitava cap ocasió per tal d'aconseguir la concessió andorrana. La indefinició de les prerrogatives concessionàries entre els coprínceps i el Consell General, però, complicava el procés.

L'octubre de 1927 Mateu escrivia al seu fill: *No ha arribat encara el Dr. Guitart, si bé suposo que en motiu de l'estança dels reis a Barcelona i de la recepció de l'aniversari de la reina que es farà un d'aquests dies ell hauria de venir a Barcelona per a estar a dita recepció. Aprofitaré aquesta ocasió i li parlaré d'una manera clara i terminant d'aquest assumpte, recabant-li una contestació clara i categòrica.* [sic]

El dia 21 de gener de 1928 un diari de la Seu es feia ressò de la visita de Mateu a Andorra: *De paso para los vecinos Valles de Andorra, hemos tenido el gusto de saludar, en esta ciudad, donde han pernoctado, al conocido y acaudalado industrial de Barcelona, don Miquel Mateu Pla, a L. Gómez Quintero, presidente de la Cámara de Comercio de Espanya en París, y a Mr. Pierre Forgeot, diputado francés del Marne. Los indicados senyores realizan el viaje a los expresados valles para ver de lograr ciertas concesiones de explotación, sobre las cuales debía deliberar el Consejo General, convocado al efecto, y según nos informan, regresaron sin haber obtenido del mismo el resultado deseado.* [sic]

El problema era que el Consell General, el 28 de setembre del 1927, havia atorgat una concessió a Pierre Jary (a la qual el bisbe no va donar el vistiplau) i la concessió a Le Nickel encara no havia caducat, de manera que el Consell, en la sessió extraordinària del 17 d'agost, va decidir ajornar *sine die* la demanda de concessió presentada per Forgeot i Gómez Quintero en nom de Mateu, per respectar així els compromisos que tenia pendants.

Les concessions que acordava el Consell General no acabaven de ser viables per una raó o una altra, i aquesta incapacitat va ser aprofitada pels coprínceps, que, en motiu de la sol·licitud de Mateu, van tractar pel seu compte les condicions de la concessió.

Forgeot estava molt interessat a aconseguir la concessió. La de Jary caducaria el 1928, ja que no s'havien començat les obres i, a més, tampoc no havia estat ratificada pels coprínceps. Jary claudicà, de manera que només mancava un acord amb els grups Pradiers-Le Nickel i la societat de Mateu. El pacte no trigà: Mateu tindria la concessió de les forces hidràuliques que havien estat pactades amb Le

Nickel i es faria càrrec de la construcció de les carreteres, mentre que la societat francesa es reservaria la construcció d'hotels i l'explotació del país des d'un punt de vista turístic.

Finalment la concessió fou atorgada a Miquel Mateu el març de 1929; n'eren els seus representants l'empresari francès André Boussac i el president de la Càmera de Comerç espanyola a París, Llorenç Gómez Quintero. En principi, el lloc d'André Boussac l'ocupava Pierre Forgeot, diputat francès del Marne, però el va cedir a Boussac quan l'11 de novembre del 1928 fou nomenat ministre de Travaux Publiques. No obstant això, Forgeot passà a ocupar un lloc al consell d'administració d'Hispano-Suïza de París, on Damià Mateu tenia la fàbrica més important, la de Bois-Colombes.

Mateu confià en el projecte de l'enginyer industrial Lluís Creus i Vidal i va crear la societat Fhasa, que s'encarregaria de dur a terme les obres. Fhasa seria per a Miquel Mateu l'empresa més estimada, de la mateixa manera que per al seu pare ho fou la Hispano-Suïza.

En el número 156 de la revista *Tècnica* s'inclou un resum de la conferència en què Creus explicava el seu projecte d'electrificació d'Andorra, *un estrany país: relíquia per a l'arqueòleg, paradís per a l'excursionista, laboratori per al geòleg, enigma vivent per al polític –un Principat que ha sabut ésser República–, però oi més lloc d'atracció de molts d'anys ençà per als enginyers, fretuosos de posar en explotació les seves formidables reserves d'Hulla Blanca. República més que Democràtica, patriarcal; però subjecte als seus Co-prínceps, no havia pogut treure, potser per la complexitat de sa constitució, partit de ses riqueses. La crisi del franc enfonsà ses justes esperances, quan la societat francesa Nickel, ja concessionària, anava a començar les obres. Aquests darrers anys, persones de tot el món intentaren arrancar a Andorra ses concessions, mes endebades: i Andorra, mancada de vitals vies de comunicació quedava sempre en un estat d'endarreriment que no corresponia certament a la seva laboriosa població.*

Lluís Creus i Vidal va elaborar un estudi sobre l'aprofitament integral dels recursos hidroelèctrics que es fonamentava en la utilització del llac d'Engolasters com a cambra de càrrega natural per regular el cabal d'aigua utilitzat per una central instal·lada a Escaldes que produiria l'energia generada per un salt de 490 metres de desnivell. El llac seria alimentat per canalitzacions que aportarien les aigües del Valira d'Orient –mitjançant la construcció d'una presa a Ransol– i dels rius Perafita i Madriu. Per a l'aprofitament del Valira del Nord, Creus i Vidal proposava la construcció d'una presa a Llorts com a cambra de càrrega d'un salt de 300 metres de desnivell situat a

Sispony. En la canalització corresponent s'aprofitarien les aigües del riu d'Arinsal i seria necessària la construcció d'un gran sífó per superar els 60 metres de desnivell de la vall d'Arinsal.

A la sortida de la central de Sispony, Creus proposava construir a l'estret de Sant Antoni una presa de 30 o 40 metres d'alçada per 150 d'amplada i dos milions de metres cúbics de capacitat, situada a 1.140 metres sobre el nivell del mar, que mitjançant una canalització pel solà d'Engordany permetria comunicar amb la central d'Escaldes, que està a la cota 1.130, i des d'aquest punt continuar la canalització damunt d'Escaldes, per sota de les bordes de la Comella i dels pobles de Certés Nagol, Aixirivall, Auvinyà i Juberri, fins a arribar pràcticament al límit de la frontera amb Espanya, garantint el cabal d'una cambra de càrrega situada a la cota 1.105, on un salt de 275 metres de desnivell alimentaria una central instal·lada per sobre de la borda d'Arcavell.

Aquest projecte permetia l'aprofitament global dels rius andorrans i respectava l'ús de l'aigua per regar el pla d'Andorra la Vella, així com fer front a les possibles puntes de demanda d'energia elèctrica.

L'ambició de la proposta de Creus i Vidal queda palesa en el fet que tenia estudiada la possibilitat de bombejar al llac d'Engolasters l'aigua utilitzada al salt d'Escaldes i la construcció d'una presa de sis a vuit milions de metres cúbics als llacs de Tristaina per aprofitar l'aigua del desglaç de primavera.

Aquests eren els plans quan es va constituir la societat, després que el mes d'octubre de 1929 s'inauguessin les obres. Es basaven en un contracte amb el Consell General de les Valls d'Andorra, ratificat pels coprínceps, que concedia l'exploatació durant 75 anys de tres salts d'aigua amb una capacitat de producció total d'uns 160 milions de kWh.

La societat fou reconeguda pels governs espanyols tant monàrquics com republicans. Per les seves característiques i funcionament i pel fet de tenir venuda gairebé la totalitat de l'energia produïda, el govern espanyol la considerava com una societat espanyola i la va alliberar del pagament dels drets d'entrada a Espanya per una R. O. del 3 d'abril de 1930: *La energía hidráulica procedente de Andorra está comprendida en la franquicia arancelaria que reconoce el artículo primero del Real Decreto de 18 de octubre de 1922*. A la legislació espanyola estaven acollits tots els seus obrers i en temps de la República un representant del govern, funcionari d'Hisenda de la delegació de Barcelona, exercia la inspecció corresponent sota les ordres dels ministres d'Hisenda i Treball.

La crisi del 1929 començà a notar-se a Europa cap al 1930 i comportà una considerable disminució del consum d'energia elèctrica. S'havia endegat el salt d'Escaldes, però el consell de Fhasa va creure inútil preparar els altres dos salts mentre no augmentés la demanda i, per tal d'evitar el perill que suposaria no vendre tota la força produïda, decidí fixar el preu de venda en 0,12 pessetes el kWh els

primers 15 milions de kWh venuts. Si la venda era superior a 15 milions, fins arribar als 30, es podia facturar a 0,010 pessetes. Si era superior a 30 milions, fins a 45, a 0,08 pessetes, i si era superior a aquesta quantitat, a 0,065 pessetes. Cal tenir en compte que fins al 1906 el kWh per a consum domèstic es pagava a una pesseta.

No construir els altres salts significava l'incompliment del contracte, i a més no s'havien respectat els terminis previstos, de manera que el Consell General, a partir del 1935, reiteradament exigí la declaració de caducitat de la concessió. Segons l'article 20 del plec de condicions, en cas de caducitat el Consell es quedaria amb els drets del concessionari, incloses les instal·lacions. Tanmateix, per fer-la efectiva es necessitava l'aprovació dels coprínceps i aquests, malgrat la insistència del Consell, no hi van estar disposats.

Cap al 1933 Fhassa ja tenia desemborsat i absorbit per les obres efectuades gairebé el 70% del capital social –10 milions de pessetes-or, al 50% entre Espanya i França– i ja havia signat els contractes amb les cases proveïdores per al subministrament de la maquinària i l'utilatge del salt d'Escaldes –més d'un milió de pessetes-or–, que produïa 24.000 kWh. El 12 de març d'aquell any Manuel Gilbert Miret publicava a *Las Noticias: La participación por partes iguales de capital francés y español, al invitar a crear un tipo monetario único, ha llevado de la mano a adoptar la peseta oro, con lo que este valor puede ser equiparado a los de mejor consistencia financiera, lo cual, unido a la muy sana administración que el doble intervencionismo ha de propulsar, con más la vigilancia burocráticamente perfecta que ejerce Francia cerca de aquellas empresas que el Estado atiende, induce a ver esta empresa, Forces Hidroeléctriques d'Andorra, SA, a una entidad que, con muy pulcros medios, puede merecer el éxito industrial a que se hace acreedora, tanto por su perfecta ordenación técnica como por cooperar en ella la hidrografía de una cuenca pirenaica verdaderamente excepcional.*

Per distribuir l'electricitat, Fhassa (societat productora) va signar un conveni amb Cooperativa de Fluid Elèctric, SA (societat distribuïdora). Aquesta societat era propietària de mines i d'una central tèrmica a Adrall. També explotava les centrals hidroelèctriques i tèrmiques i la resta del patrimoni de Catalana de Gas i Electricitat, SA, La Elèctrica del Cinca, SA, i Energia, SA. La seva condició d'entitat distribuïdora i l'amplitud de les seves xarxes feien necessari adquirir més energia elèctrica per tal de poder cobrir la demanda dels seus abonats (el 1929 havia venut 84 milions de kWh a 54.000 abonats).

L'objecte del contracte fou l'intercanvi i el subministrament d'energia elèctrica d'ambdues societats per tal d'aconseguir un millor rendiment de les instal·lacions, així com una major seguretat en el servei, utilitzant preferentment l'energia hidroelèctrica.

Fhasa s'obligava a subministrar a Cooperativa una vegada que aquesta hagués utilitzat l'energia procedent dels salts que explotava als rius Essera i Cinca com a arrendatària de Catalana de Gas i Electricitat, SA; de la seva filial La Eléctrica del Cinca, SA, i la que tenia contractada amb Cooperativa Elèctrica Urgellenca i amb Energia Elèctrica de Catalunya. Cooperativa no havia de recórrer a la producció tèrmica mentre Fhasa li pogués subministrar energia i s'obligava a consumir un mínim de 35 milions de kWh durant els anys 1934 i 1935 fins a arribar a 40 l'any 1936.

La Guerra Civil espanyola impossibilitaria els projectes. Durant el conflicte l'energia facturada pels diferents grups va caure a més de la meitat a causa de la disminució del consum industrial, però també com a conseqüència dels sabotatges i desperfectes patits per les centrals.

Generalment, les concessions comportaven gairebé sempre la realització de les carreteres del Principat. Fins al moment de ser atorgada la concessió a Mateu l'única carretera que existia era la construïda per l'Estat espanyol, a partir de les gestions del bisbe Benlloch, que anava de la frontera a Andorra la Vella. La resta eren camins construïts pel Consell General, per al manteniment dels quals s'utilitzaven les formes de finançament més diverses, com consta al llibre d'actes:

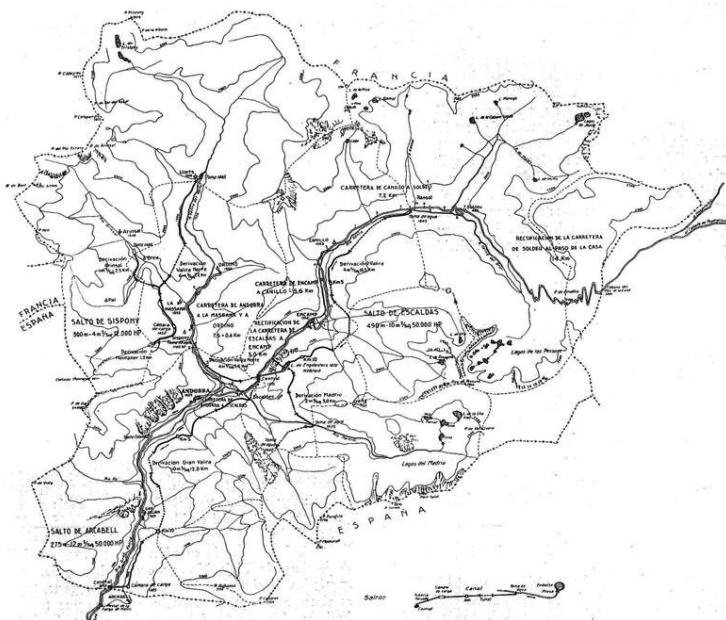
"12 de desembre de 1899: Emissió d'un segell per a recaudar fons per a finançar la construcció de la carretera"

"20 de desembre de 1899: Les indemnitzacions d'assistència al Consell General també seran pel seu finançament"

"12 de maig de 1902: Imposició d'una pesseta per càrrega importada a partir del 1 de juliol. El Blat i la farina queden exentes". (sic)

Fhasa es comprometia a la construcció i millora de les carreteres del Principat. Les obres es van basar en l'edició del mapa 1/50.000 de Chevalier, que havia utilitzat Creus i Vidal. La construcció de gairebé totes les carreteres va ser encarregada a Firms y Construcciones, el director de la qual era Àlvar Menéndez. Aquest enginyer seria un dels pioners de l'esquí a Andorra. Amb un grup d'amics va fundar l'Esquí Club Andorrà i va construir el refugi d'Envalira en un terreny que Fhasa utilitzava per a la construcció de la carretera de Soldeu al Pas de la Casa, on també es va fer arribar una línia elèctrica.

No cal dir la importància que Fhasa va tenir en l'evolució de l'Andorra dels anys trenta. Van ser els anys de l'energia elèctrica, de les carreteres, d'un servei d'ordre, d'un hospital, d'un economat, de les noves idees que per elles s'escolaren, del telèfon, del treball que va evitar l'exili de molts andorrans, de la bonança econòmica dels comuns, que podien vendre fusta i llogar terrenys... Però també dels aldarulls, de l'inconformisme amb el sistema, de les tensions amb els coprínceps..., de tot allò que, en definitiva, significava l'ingrés del Principat a la modernitat del segle XX.

Durant aquests anys Andorra, de la mà de la companyia Fhasa, que disposava del capital que Andorra no tenia, va iniciar un canvi social, polític, econòmic i cultural mai no conegut fins llavors. Les transformacions no serien immediates, però els andorrans caminaven amb pas ferm cap a la incorporació a un món que no tenia res a veure amb el que el Principat coneixia. El camí no estaria exempt d'entrebancs, però també hi hauria empena, il·lusió i voluntat de canvi i de progrés.

Imagineu-se com, per efecte d'actives gestions en pro de la iniciativa d'un gran afer, arribeu a la consecució de que us presentin el pla general d'un país, per bé que petit, com és l'Andorra, i us posin en vostres mans el desenvolupament d'un pla general de realització de comunicacions i salts d'aigua, que deu posar en explotació les riqueses latents que hi existeixen fins arribar a la transformació decisiva d'un Principat-República milenària. I, al tenir en vostres mans el mapa, podeu fer-hi córrer lliurement el vostre llàpiz, car cap limitació de cap mena, ni política, ni històrica, ni social se us oposa...

Lluís Creus i Vidal, 1932.

Amparo Soriano i Barberan

Llicenciada en geografia i història i professora a l'Institut espanyol de batxillerat d'Andorra